

Stelian DUMISTRĂCEL,
Doina HREAPCĂ

Norma lingvistică: între politică și poliție lingvistică

*„Vorbitorul are totdeauna dreptate, ca vorbitor... ;
limbajul e făcut de și pentru vorbitori, nu de și pentru lingviști.”*

Eugen COȘERIU,
Lingvistica integrală

Înscrierea printre „cultivatorii” limbii, ai limbii române pentru noi, prezintă riscuri deloc de neglijat, printre care acela de a te imagina (sau de a fi imaginat) ca un judecător infailibil al oricărei situații de comunicare și, mai mult, din viziune naiv didacticistă, există riscul de a trăi euforia vânătorului cu reflex spontan la surprinderea oricărei abateri, când iei pușca la ochi, tragi, te bucuri de pradă și bagi în tolba victoriei rodul intervenției tale salvatoare social! Dar, cum lumea s-a săturat de tradiție și de autoritate (formula nu ne aparține!), postura nu poate fi doar antipatică, ci și neproductivă.

Să trecem în revistă câteva dintre obstacolele ideologice ale întreprinderii și să încercăm totuși să ne evaluăm și să ne justificăm punctul de vedere, neocolind nimic din ceea ce am putea considera esențial. Ar fi vorba, în primul rând (și în principiu), de criterii de evaluare a normei, cu invocarea unor comandamente social-politice, respectiv, pe un plan superior, de recunoaștere a rolului acesteia, dinspre filosofia limbii. În al doilea rând, deosebit de importantă este, din perspectivă istorică, relativizarea importanței normei și, eventual, chiar descurajarea, deși histrionică, a însuși procesului instructiv-educativ de profil.

Doina Eugenia HREAPCĂ
(1 decembrie 1944 – 4 mai 2017)

Cercetător științific principal I la Departamentul de dialectologie și sociolingvistică (1968-2014) de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Filialei Iași a Academiei Române, a avut, până la sfârșitul vieții, responsabilitatea compartimentelor „Texte dialectale” (din secțiunea „Componente ale Atlasului”) și „Material necartografiat” (din secțiunea „Atlas”), ca și pe aceea de revizor general. A făcut parte din echipa de lucru la tema „Graururile românești de la est de Carpați. Etno- și sociotexte”, de colaborare (între 1990 și 1998) cu cercetători de la Institutul de Lingvistică de la Chișinău al Academiei de Științe a Republicii Moldova. Principalele contribuții (în colaborare) privind teoria și metodologia domeniului: Ancheta dialectală ca formă de comunicare (1997) și ediția Eugen Coșeriu, Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică (1994).

Doctorat în filologie cu teza Enclave lingvistice muntenești în sudul Moldovei (publicată parțial), a avut calitatea de editor-redactor a trei volume de texte dialectale (1993-2002), prin care a adus inovații remarcabile în domeniu, ca și la vol. III (2007) și IV din Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina; pentru colaborarea la cel din urmă volum a fost distinsă cu premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române pe anul 2014. Secretar științific de redacție (1976) și redactor-șef adjunct (2005) la „Anuar de lingvistică și istorie literară” (cf. www.alil.ro), i s-a încredințat responsabilitatea apariției a 25 de volume din această publicație a Institutului (însușind peste șapte mii de pagini); numere relevante: t. 30/1985, Lucrările celui de al III-lea Simpozion național de dialectologie română, suplimentul la t. 33/1992-1993, intitulat Eugeniu Coșeriu. Prelegeri și conferințe, t. LI/2011, Eugen Coșeriu – 90 de ani de la naștere, t. LIII/2013, G. Ivănescu – 100 de ani de la naștere.

Autoare a peste 50 de articole și studii tipărite în țară și în străinătate, în domeniile dialectologie română și generală, etno- și antropolingvistică, pragmalingvistică. A fost distinsă cu premii ale unor reviste de cultură.

1. Activism lingvistic. În ceea ce privește prețuirea convențională a normei și recunoașterea ei, uneori chiar „à contre coeur”, în afară de atitudinea coercitivă specifică cadrului instrucției și educației (aspect asupra căruia nu ne oprim), apărarea, oarecum obsedantă, a ceea ce se crede a fi corectitudinea într-o performanță a limbii române, îi revine, statutar, Consiliului Național al Audiovizualului. Periodic, acest for semnaleză primejdii și nenorociri, cu apeluri patetice (clamând agresiunea și chiar invazia), de tipul celui care urmează (selectăm enunțuri doveditoare, fără trimitere ad-hoc la surse, dar păstrând grafia rebarbativă a unora dintre acestea): „Agresarea limbilor naționale prin preluarea mecanică a neologismelor, englezirea forțată și mixarea cuvintelor sub presiunea unei *comunicari primare* – impuse de relațiile economice și comerciale transfrontaliere –, *globalizarea care amenință pierderea identității spirituale și culturale*, mai ales în cazul popoarelor mici sau lipsite de «importanta strategică» în geopolitica actuală, pledează pentru analize și soluții urgente” (CNA-ul își postează admonestările fără să utilizeze diacritice, tot din mare grijă pentru performanță!).

Așadar, mai întâi, câteva cuvinte în legătură cu anglicismele, apelând la o analiză lucidă și subtilă a fenomenului, cultural, social și lingvistic, pe care i-o datorăm reputei lingviste Mioara Avram (1932-2004), într-o conferință pe această temă, prezentată la Academia Română, în anul 1997. Pornind de la constatarea că „a devenit un loc comun protestul sau numai lamentația cu referire la ceea ce unii numesc anglomanie, influența engleză fiind văzută ca un act de invazie lingvistică în tulburarea noastră tranziție..., ce ar pune în pericol existența limbii române, în orice caz specificul ei național”, Mioara Avram consideră că acestea sunt doar „interpretări și profeții sumbre” și, după o cercetare competentă și amănunțită a problemei din perspectiva istoriei și a structurii limbii române, dar și a actului propriu-zis al comunicării, ne propune interpretarea cu moderație: „cultivarea și apărarea limbii sau ecologia lingvistică nu se face cu prejudecăți sau intoleranță, cu purism și discriminări”. De altfel, autoarea consideră că „respingerea violentă” ar putea fi pusă, ca și în cazul altor momente din istoria vocabularului limbii române, chiar sub semnul „unui conflict între generații” (Avram 1997: 7, 29).

2. Fascism și închisoare? Chiar dincolo de viziunea autoritar didactică privind necesitatea/obligativitatea însușirii și practicării normei (oricând și oriunde), presiunea culturală a limbii exemplare a făcut obiectul unor măcar aparente anatimizări din partea gânditorilor neconformiști. Ca exemplare, în acest sens, pot fi avute în vedere opinii ale lui Roland Barthes, discutate de Umberto Eco (1932-2016) cu privire la *terorismul* exercitat de limbă ca sistem de semne; conceptul este comentat (în eseu *La langue, le pouvoir, la force*) în termeni aparent provocatori: limba implică „o relație fatală de alienare”; vorbind, te supui, căci limba, ca reacție generalizată, nu este nici reacționară, nici progresistă; întrucât nu-i poți încălca regulile, ea este, pur și simplu, fascistă, „deoarece fascismul nu te împiedică să spui, ci te obligă să spui” (Eco 1985: 335; adaptare după traducerea în limba franceză din volumul *La Guerre du Faux*).

Prin această revenire la Eco, nuanțăm interpretarea afirmațiilor precedente în redactarea imprecisă, de sub titlul *La un apus: Umberto Eco*, din Dumistrăcel 2017: 235.

Există și alte proteste, nu mai puțin apăsătoare, din partea altor spirite superioare, evocate de Eugeniu Coșeriu (1921-2002), în legătură cu ideea de libertate a relației dintre vorbitor și limbaj. În eseu *Filozofia limbajului*, Magistrul de la Tübingen trimite la hegelianul Giovanni Gentile (1875-1944) și respinge, împreună cu acesta, ideea unor filozofi că limba, normată, ar fi, de-a dreptul, o închisoare, și aceasta, în primul rând, datorită creativității (cf. Coșeriu 1992-1993^b: 25).

3. Relativizarea importanței exemplarității și descurajarea efortului. Pentru aprecierea lucrurilor dintr-o viziune istorică, lingviștii nu pot trece cu vederea admonestarea pe care o reprezintă eșecul combaterii formelor latinei „vulgare” prin lista de 227 de interdicții cuprinse în textul intitulat „Appendix Probi” (secolele III–IV), una dintre încercările de a frâna tendințe fonetice, gramaticale, lexicale și stilistice ale latinei populare; degeaba s-a recomandat forma latinei culte, cea „coruptă” fiind descurajată prin *non*, în exemple cum sunt „oculus non oclus” și „vetulus non veclus”, căci toate limbile romanice au, pentru moștenirile respective, forme în care este prezentă evoluția, specifică fiecăreia, a grupului consonantic /cl/: rom. *ochi*, it. *occhio*, span. *ojo*,

port. *olho*, fr. *oeil* și așa mai departe, respectiv rom. *vechi*, it. *vecchio*, span. *viejo*, port. *velho*, fr. *vieil*. Și câte alte reguli călcate în picioarele romanității!

Apoi, să ne aducem aminte considerații sceptice ale celtologului indo-europenist Joseph Vendryes (1875-1960) privind un anumit statut, ingrat, al lingviștilor și al profesorilor. Pornind de la compararea limbajului cu o apă curgătoare, celtologul francez a susținut *imposibilitatea controlului*, de durată, prin normele limbii literare, asupra evoluției firești a unui fenomen natural cum este limba. Vendryes asemăna însăși crearea limbilor literare cu formarea stratului de gheață de la suprafața unui râu; sub acest strat, apa (limbajul) continuă să curgă, în conformitate cu legile naturii; cu timpul, gheața se rupe, apa țâșnește la suprafață și își face simțită existența; ca urmare, vechile norme sunt înlăturate și, treptat se impune uzul curent, printr-o nouă normare. Iar procesul continuă! În această ecuație, poziția lingviștilor nu este deloc de invidiat: ei sunt comparați cu frigul care îngheață suprafața apei, însă grammerienii și pedagogii nu pot stăvili efectele... soarelui, ce îi redă limbii libertatea evoluției. Textul, poetic, este, așadar, de natură să provoace neîncredere și în demersul de „cultivare”: „Le froid, qui produit la glace et voudrait retenir la rivière, c'est l'effort des grammairiens et des pédagogues; et le rayon de soleil qui rend à la langue sa liberté, c'est la force indomptable de la vie, victorieuse des règles, brisant les entraves de la tradition” (Vendryes 1921: 325).

4. Discurs crizist de cochetare cu barbaria? La nivelul bursei ideilor, chiar dacă scăldată în apele unei contestații de factură întârziat juvenilă, elocventă este, de exemplu, o frondă ca aceea a scriitorului Mircea Cărtărescu față de însuși efortul intelectual privitor la umani-oare, pe care o reluăm numai datorită interesului pe care l-a produs printre negativiști de toate inspirațiile. Ne referim la descurajatoare acuzații cu privire la domeniul respectiv pe care le-a formulat fostul profesor de limba română Cărtărescu: „Mă întrebam într-un articol de acum câțiva ani ce rost mai are să predai limba și literatura română în școli. Cum pomul se cunoaște după roade, spuneam, e limpede că toate vrăjelile noastre cu «Miorița» și Eminescu, și Sadoveanu, propozițiile subiective, predicative sau incidentale sunt timp pierdut de pomană. Mai bine-am lăsa-o baltă cu materia asta și cu școala în

general. Mai bine s-ar face adolescenții ucenici, ca pe vremuri, decât să mai piardă vremea prin școli. La ce folosesc orele de limba și literatură română când tinerii nu mai citesc nimic? Când ideea de cultură, de știință, de arte a ajuns marginală și demodată, când toți știu numele celei mai jalnice «vedete» care-și fâțâie fundul la emisiunile de divertisment, dar n-a auzit nimeni de cel mai mare matematician, fizician, filozof sau poet român de azi? Nu vi se pare o lume pe dos? O inversare a tot ce învățăm în școală? O schizofrenie ce opune educația și realitatea? De ce mai învățăm? De ce mai ducem mai departe, ca pe o limbă rituală moartă, numele lui Eminescu, Caragiale, Creangă, Rebreanu? [...] I-am chinuit eu însumi pe elevi, timp de zece ani (ca să nu mai vorbesc de lucrul cu studenții, încă șaptesprezece) cu pronumele relative, cu acordurile, cu virgulele, cu regulile ortografice. Acum mă-ntreb de ce. Lumea vorbește tot cum a învățat ea, alandala” (text preluat de pe www.taifas.ro).

5. O ieșire din impas? Firește, aici și acum, nu am avut în vedere căutarea, pe cont propriu, a unei soluții împăcând cele două poziții esențiale opuse la care ne-am referit. Poate că răspunsul este de așteptat și îl vor da unele din numeroasele demersuri urmărind să analizeze limba ca obiect al comunicării din perspectiva paradigmei discursului ideologic. Ca reflectare, oricum, a ideologiei globalizării, cu augmentarea rolului limbilor de mare impact economic, politic și demografic, paralel cu reducerea rolului limbilor ne semnificative din aceleași puncte de vedere, ce poate duce chiar la dispariția lor. Totuși, chiar în aceste condiții, măcar ca angajament de etapă, lingviștii nu pot accepta indiferentismul organizațional și sunt, justificat, preocupați de eventualitatea instaurării, chiar prin diferite reglementări oficiale, a unei subculturi lingvistice de masă.

Din această viziune, ne considerăm îndreptățiți să revenim la punctul de vedere Coșeriu în privința deontologiei și eticii limbajului, al căror somn conturează adevărata barbarie, provocată de lipsa de norme. Coșeriu consideră că „... liberalismul lingvistic excesiv nu este în realitate liberalism, ci este mai curând libertinaj, fiindcă nu recunoaște existența acestor norme care îi interesează pe toți vorbitorii. Acest liberalism nu provoacă, în realitate, libertatea limbajului, care este întotdeauna o libertate motivată...; arbitrariul nu e în realitate o atitudi-

ne progresistă, tolerantă și democratică, ci, dimpotrivă, e o atitudine reacționară și antidemocratică, fiindcă, spunând: «Fiecare poate vorbi cum crede și cum îi pare», înseamnă a lăsa pe fiecare vorbitor în sfera lui și la nivelul lui de cultură și a nega posibilitatea și aspirația sa de a colabora la cultura majoră a comunității”.

Felul de a vorbi „are importanță socială, culturală și politică foarte mare, și a spune că nu are nici o importanță este arbitrar și libertinaj, nu liberalism”. Concluzia: „Putem termina cu o frază a filozofului spaniol Ortega Y Gasset, care se aplică și normelor lingvistice, *cum se aplică altor norme culturale și sociale*; zice Ortega: «Lo peor no son las normas rígidas, lo peor es la ausencia de normas que es barbárie» (Coșeriu 1992-1993^a: 171).

6. Îndreptări. Într-unele din luările de poziție trecute în revistă anterior, recunoaștem ușor poziția gravă și epistemologic agravantă a celor care pot fi numiți „predicatori în templul limbii”, în speță considerarea limbii ca un concept cultural absolut, ca bun câștigat de care toată lumea poate beneficia întru performanță. Ținând seama de categorii de vorbitori ai aceluiași idiom în funcție de comandamente culturale și/sau profesionale, reflectate de interesele reale (să le zicem lingvistice), putem distinge cel puțin trei categorii de public, respectiv trei niveluri ale problematizării privind folosirea corectă, în diferite registre, a limbii române exemplare, enumerate în continuare:

a) Curiozitatea ocazională a unor persoane, în general cultivate, care își pun întrebări asupra uzului corect în ceea ce privește scrierea și pronunțarea unor cuvinte sau construcții, ca și asupra semnificațiilor unor cuvinte sau a paradigmaticii acestora; prezența și prestația acestei categorii este reflectată prin intervenții, surprinzător de numeroase, în spații de socializare (de tip întrebare-răspuns cu explicații), o activitate ce justifică existența unor rubrici de profil în periodice tipărite și în programe de televiziune și radio.

b) Interesele de performanță, cu obiective tematice comparabile, ale persoanelor, de diferite vârste, în curs de instruire, confruntate cu exigențele unor teste; pentru aceștia, „cultivatorii” publică binevenite și bine primite cărți de exerciții, multe intitulate, provocator, „Capcane (ale limbii române)”, reflectând atmosfera contractului coercitiv „de

transmitere”, din partea unor neo-brahmani, chiar dacă la nivelul a ceea ce francezii numesc „le bon usage”.

c) Preocupările, din fișa ... de post a specialiștilor, cadre didactice și cercetători de diferite niveluri, chemați să urmărească și să explice normele și evoluția lor, să propună soluții fundamentate și, de ce nu, să se constituie în instanțe exegetice, în condițiile unui contract de comunicare specific. Oricum, produsele specialistului nu pot năzui la audiența emisiunilor tv de scandal ori de divertisment, care nu pot constitui pentru el un termen de referință în niciun caz.

Deci, în aprecierile de orice natură, nu se pune problema, agravant formulată, a intereselor superioare și speranțelor justificate ale „publicului”, ale „vorbitorilor limbii române” pentru și față de cultivarea limbii naționale, ci de existența a diferitor categorii de public, în raport cu realitatea unor substructuri ale limbii. Este vorba de ceea ce, iarăși, Eugeniu Coșeriu și adepți ai săi au numit limbi și limbaje „funcționale”, distincție a unui spirit superior, ce sublinia faptul că „Vorbitorul este măsura tuturor lucrurilor în lingvistică, fiindcă limbajul e făcut de către și pentru vorbitori, nu de către și pentru lingviști” (Coșeriu 1992-1993^a; este o idee la care savantul ține în mod deosebit; vezi, de exemplu, „vorbitorul are totdeauna dreptate ca vorbitor... ; limbajul e făcut de și pentru vorbitori, nu de și pentru lingviști”; Coșeriu 1996: 30).

Însă, firește, examene de conștiință colectivă privind durata lungă a istoriei limbii de tip Vendryes, ori flegmatice abdicări profesionale de tip Cărtărescu (ironice, dar tot abdicări) nu au împiedicat niciodată și nicăieri, și nu doar la nivel instituțional, conștientizarea funcționalității și a necesității perfecționării unui instrument superior de comunicare pentru registrul discursului public și pentru exegeză cum este limba literară. De aceea, din perspectiva performanței, ne preocupă ceea ce Rodica Zafiu, titular, mai multe decenii, al unor rubrici de profil din mai multe publicații periodice culturale, a numit „simplificarea ideologică”, „automatismele de gândire”, ca reale atentate la posibilitățile limbii naturale, cu referire, printre altele, și la „cuvintele la modă”, unele ca manifestări de snobism, altele simple clișee ale unei noi limbi de lemn (Zafiu 2008: passim).

7. Personale. În ceea ce îl privește pe Stelian Dumistrăcel, ca... dascăl de comunicare la Departamentul Jurnalism și Științe ale Comunicării de la Universitatea ieșeană (dar prezent în presă cu articole de profil încă din anii '70), fără să agraveze interpretările și să descifreze decăderea catastrofală a limbii din alunecări/greșeli în folosirea ei, unele poate aleatorii, consideră că își face datoria de a depune, în speță, mărturii contemporane, în serviciul cititorilor interesați de performanță (ne-am permis evocarea unui enunț din *Epigonii*, referitor la Grigore Alexandrescu: „Descifrând eternitatea din ruina unui an”).

Pe de altă parte, credem că obiceiurile (citește: deprinderile, oricum) rele pot fi recunoscute și se pot îndrepta mai ușor (din perspectiva de *politică*, iar nu de *poliție* lingvistică) și prin folosirea unui registru mai... degajat al discursului, cu aspirație spre umor, subscriind la o zicere a unui poet „neolatin” francez, J. Santeul (secolul al XVII-lea), considerată deviză a comediei clasice: „Ridendo castigat mores!”. Să nu neglijăm nici subtilitatea lui Anton Pann: „Celuia ce înțelege, țânțaru-i e trâmbițar, / Iar celui ce nu-nțelege, tobe, surle-s în zadar” (*Povestea vorbii*). Ne-am convins că mulți pot lua aminte și că orice demers de înțelegere spre eficiență și, de ce nu, spre rafinament al comunicării, în pofida răcelii respingerii imediate, poate fi raportat la un act de prevedere înscris în codul genetic al pomilor: în anumite condiții ale unor cataclisme, dacă rezistă „mugurele terminal”, din acesta planta poate regenera.

*

Pentru contractul nostru de comunicare cu cititorii acestui volum, se impune, credem, o precizare: tema generală discutată aici a constituit programul publicării, de către Stelian Dumistrăcel, între 7 ianuarie 2014 și 31 decembrie 2016, în „Ziarul de Iași”, a unui ciclu de articole sub genericul „Lingvistică pentru toți”. Cele 155 de articole apărute săptămânal au fost publicate, la Editura Polirom (Iași, 2017), într-un volum intitulat „Cuvintele, încotro? Lingvistică pentru toate televiziunile”. Periodicitatea apariției textelor a făcut posibile discuții cu cititorii și cu studenții ieșeni de la Jurnalistică. Un fapt stimulator pentru prezentarea unei viziuni de inspirație coșeriană asupra politicii lingvistice în procesul comunicării.

Bibliografie ■

1. Avram 1997 = Mioara Avram, *Anglicismele în limba română contemporană*, București, Editura Academiei Române.
2. Coșeriu 1992-1993 = Eugeniu Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, Iași, Supliment la „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII / 1992-1993.
3. Coșeriu, 1992-1993^a = Eugeniu Coșeriu, *Deontologia și etica limbajului*. În: *Prelegeri și conferințe...*, p. 163-171.
4. Coșeriu 1992-1993^b = Eugeniu Coșeriu, *Filozofia limbajului*. În: *Prelegeri și conferințe...*, p. 7-26.
5. Coșeriu 1996 = Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica integrală*, interviu cu ~, realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române.
6. Dumistrăcel 2017 = Stelian Dumistrăcel, *Cuvintele, încotro? Lingvistică pentru toate televiziunile*, Iași, Polirom.
7. Eco 1985 = Umberto Eco, *La langue, le pouvoir, la force*. În: *La Guerre du Faux*, Paris, Grasset, p. 333-352.
8. Vendryes 1921 = Joseph Vendryes, *Le langage. Introduction linguistique à l'histoire*, Paris, Renaissance du livre; volumul a apărut în prestigioasa colecție „L'Évolution de l'Humanité”.
9. Zafiu 2008 = „Interviu cu filologul Rodica Zafiu despre cuvinte la modă, snobism și clișee”; /www.campusnews.ro/).